

BIBLIOTEKA

904

C35.

NERITAN CEKA

Antigoneia

Qyteti i dashurisë së parë

Migjeni

.904.
C 30

NERITAN CEKA

Antigoneia

Qyteti i dashurisë së parë

qyteti

Migjeni

Tiranë, 2009

Përgatiti botimin: Angjelina Ceka

Përpunimi grafik: "Grafika Elzana"

© Shtëpia Botuese *Migjeni*

Në kopertinë:

Pamje e luginës së Drinos nga muret e Antigonesë.

Kisha e Shën Mërisë në Spile, pranë Antigonesë.

ISBN: 978-99956-718-6-0

Shtëpia Botuese *Migjeni*

Rr. Ymer Kurti, 2/2/36, Tiranë

Tel. 00355 42 250 200

Falënderim

Mendimi për të shkruar këtë libër më lindi gjatë një diskutimi me zonjën Astrid Megard Sollid dhe zotin Ermir Pulaha, mbështetës të një projekti norvegjez për gjallërimin e traditave artizanale të grave të komunës së Antigonesë. Ata më propozuan mbështetjen e një botimi me karakter shkencor-popullor, që do të vinte në dukje vlerat arkeologjike të qytetit antik të Antigonesë dhe do të nxiste vizitat turistike në këtë qendër.

Duhet të pranoj se libri flinte prej kohësh në mendjen time dhe fleta e parë e tij zgjohej sa herë që kujtoja detyrimin ndaj atyre që e prisnin këtë libër prej meje. Në radhë të parë ndaj kujtimit të kolegut tim Dhimosten Budina, i cili në vitet e fundit të jetës nuk gjeti kohën dhe qetësinë për të shkruar një libër të tillë. Më pas ndaj punëtorëve të dikurshëm, me të cilët patëm punuar së bashku në gërmimet e Antigonesë, si dhe ndaj banorëve të krahinës së Lunxhërisë, aq të dhënë pas vlerave kulturore të vendlindjes së tyre. Gjithashtu, punonjësit e Parkut Arkeologjik të Antigonesë nuk ma fshihnin

pakënaqësinë, që unë pata shkruar libra për Apolloninë, Bylisin dhe Butrintin, dhe ende jo për Antigonenë.

Kjo ishte nxitja dhe mbështetja kryesore për t'i hedhur në letër në mënyrë të përmbledhur rezultatet e kërkimeve arkeologjike mbi Antigonenë. I shtova atyre edhe një vështrim mbi qendrat antike të luginës, sepse kështu do të kuptohet më mirë rëndësia dhe roli i vetë Antigonesë. M'u desh t'i kushtoj dhe disa faqe jetës së Pirros, themeluesit të këtij qyteti, që arriti të përjetësonte dashurinë e tij të madhe për Antigonenë, gruan e tij të parë, me emrin e këtij qyteti.

Le të jetë ky libër një dëshmi mirënjohjeje dhe falënderimi për të gjithë ata që punuan me pasion dhe përkushtim për Antigonenë, apo më mbështetën në botimin e këtij libri: Dhimosten Budina, Engjëll Serjani, Dhimitër Çondi, Kosta Zaho, Skënder Muçaj, Astrid Megard Sollid, Ermir Pulaha dhe miq e bashkëpunëtorë të tjerë.

Neritan Ceka

Një emër në kërkim

Emri i qytetit antik Antigoneia ka tërhequr që herët vëmendjen e udhëtarëve dhe arkeologëve, të cilët i patën kërkuar rrënojat e saj pranë grykave të Antigonesë, siç njiheshin në lashtësi grykat e lumit Drino, pranë Ujit të Ftohtë të Tepelenës, ku ato ngushtohen, para se lumi të bashkohet me Vjosën. Konsulli francez pranë Ali Pashës, Fransua Pukëvil, sugjeronte që Antigoneia të kërkohet në fshatin Dragot të Tepelenës. Një tjetër diplomat pranë Ali Pashës, anglezi Uilliam Martin Lik, mendonte se Antigoneia mund të ishte Tepelena, ndërsa bashkatdhetari i tij, Henri Holand, pranonte se grykat e Drinos quheshin në lashtësi grykat e Antigonesë, por qyteti nuk mund të ishte në Gjirokastër, siç shkruante studiuesi grek Meletios.

Një shekull më vonë arkeologët filluan të gjurmonin rrënojat e lashta të luginës së Drinosit dhe të kërkonin midis tyre qytetin e Antigonesë. Në vitin 1913 arkeologu grek S. Evangelidis, duke përfitur nga pushtimi i përkohshëm i trevës së Gjirokastrës nga forcat ushtarake greke, bëri gërmimet e para arkeologjike në kodrën e Jermës. Ai vuri re kudonjë shtresë djegieje, që mbulon rrënojat e gërmuara prej tij dhe nxori përfundimin se ato ishin dëshmi e shkatërrimit të qytetit

nga ushtria e konsullit romak Pal Emili, në vitin 167 p.Kr. Megjithatë, ai mendonte se Antigoneia duhej kërkuar rreth 15 km më në veri, në rrënojat e Paleokastrës. Rreth njëzet vjet më vonë Jermën e vizitoi arkeologu anglez Nikolas Hamond, i cili gjurmoi muret rrethuese të qytetit. Mbi bazën e teknikës së ndërtimit ai i datoi ato si të kohës së sundimit të Pirros, por propozoi të identifikohet atje një qendër ende e panjohur antike, qyteti Hekatonpedon. Në vitin 1952 arkeologu Hasan Ceka gjurmoi vendbanimet e lashta në luginën e poshtme të Drinos, ku i tërhoqi vëmendjen një kështjellë antike pranë fshatit Lekël. Pozita e saj e fortë mbi grykën e Drinosit ishte një argument për H. Cekën se pikërisht aty duhej të ndodhej Antigoneia.

Fatidotëndihmonte arkeologun shqiptar Dhimosten Budina, i cili në vitin 1966 filloi gërmimet arkeologjike në kodrën e Jermës. Në vitin 1969, kur po gërmonte rrënojat e një banese të shek. III p.Kr., ai gjeti 14 tesera të rrumbullakëta prej bronzi, me diametër vetëm 2 cm, por që ishin stampuar me emrin e bashkësisë së qytetarëve të Antigonesë. Ishte e qartë se ai kishte zbuluar qytetin e Antigonesë, të themeluar nga Pirro i Epirit për nder të bashkëshortes së tij të dashur, Antigones. Dh. Budina i vazhdoi gërmimet

me ndërprerje për rreth njëzet vjet, duke zbuluar një pjesë të qendrës së qytetit të lashtë me rrugët, monumentet publike dhe banesat (fig.1). U sqarua edhe shtrirja e qytetit me fortifikimet dhe sistemin urbanistik. Një numër i madh objektesh të gjetura gjatë gërmimeve shërbyen për të dokumentuar historinë relativisht të shkurtër, por mjaft interesante të qytetit.

Në vitin 2005 gërmimet rifilluan nga një ekspeditë shqiptare-greke e drejtuar nga Dhimitër Çondi dhe Kosta Zahos. Vazhdoi gërmimi i njërës prej rrugëve kryesore, si dhe i një varri monumental, i

zbuluar rastësisht në anën perëndimore të qytetit antik. Pas katër dekada gërmimesh Antigoneia mbetet ende e paprekur në pjesën më të madhe të sipërfaqes së saj, por historia e qytetit antik ka filluar të shkruhet. Kujdesi i vazhdueshëm për monumentet

Fig. 1. Pamje e qendrës së qytetit antik të Antigonesë.

e zbuluara nga gërmimet dhe shpallja e Parkut Arkeologjik të Antigonesë, e kanë bërë atë një qendër që tërheq vazhdimisht vizitorë.

Pirro dhe Antigona

Qyteti i Antigonesë është një përjetësim i dashurisë së Pirros së Epirit për gruan e tij, Antigonën. Një histori e shkurtër e tyre do të na ndihmonte për të kuptuar më mirë rrethanat në të cilat u krijua dhe lulëzoi ky qytet.

Legjendat

Pirro zbriste nga dinastia molose e Eakidëve, e cila mbretëroi në Epir deri në vitin 232 p.Kr., kur u vendos republika. Emri i dinastisë vinte nga Eaku, gjyshi i Akilit, mbret legjendar i ishullit të Eginës në Greqi. Sipas legjendës, pas vrasjes së Akilit gjatë rrethimit të Trojës, vendin e tij në luftë e zuri i biri, Neoptolemi, i quajtur Pirro, për arsye të flokëve të tij të kuqe (nga greqishtja e vjetër **pyrr** – zjarr). Në Trojë ai u dallua si luftëtar i pamëshirshëm, duke vrarë edhe Priamin, kur po falej në altar. Ky mëkat do t'i ndiqte eakidët deri në fund të dinastisë së tyre.

Pas rrënimit të Trojës Pirro Neoptolemi mori si robër vëllanë e Hektorit, Helenin, të dalluar për profecitë e tij, si dhe Andromakën, të venë e Hektorit. Në vend që të kthehej në Eginë, ai shkoi në Epir, ku themeloi dinastinë Pirride, apo Eakide. Biografi antik i Pirros, Plutarku, tregon se

deri atëherë Epiri qeverisej nga një dinasti e themeluar nga Fetoni, i cili kishte ardhur atje së bashku me Pellazgun. Pasardhësit e tyre kishin themeluar edhe faltoren e Dodonës, kushtuar Zeusit. Pirro Neoptolemi nderohej si figurë hyjnore në Epir dhe në gjuhën vendëse quhej Aspetos. Ky ndajshtim është shpjeguar me shqipen “i shpejtë”, një atribut i njohur për Akilin (këmbëshpejtë).

Sipas historianit romak, Justinit, Pirro Neoptolemi u vendos në Epir, pasi kishte humbur mbretërinë e trashëguar nga i ati për shkak të largimit në luftën e Trojës. Në fillim banorët u quajtën pirridë dhe më pas epirotë. Justini tregon më tej se kur Pirro Neoptolemi vajti për të pyetur orakullin e Dodonës, rrëmbeu Lanasën, bijën e Herakliut. Më pas ai u vra nga Orestin, biri i Agamemnonit, në Delf, në mes të altarëve të perëndisë Apollon. Ndërkohë, Helenin, birit të Priamit, ai i kishte dhënë mbretërinë e kaonëve dhe e kishte martuar me Andromakën, të venë e Hektorit.

Shkrimtari i lashtë helen, Apollodori, na jep një histori më të ngatërruar, sipas së cilës Neoptolemi “...u nis më këmbë bashkë me Helenin për te molosët; varrosi Foiniken, e cila vdiq rrugës. Si fitoi betejën, u bë mbret i molosëve dhe lindi nga Andromaka

Molosin. Kurse Heleni ndërtoi në Molosi një qytet dhe banoi aty. Neoptolemi i dha atij për grua të ëmën, Deidamenë”.

Poeti romak, Virgjili, në veprën e tij “Eneida” na ka përshkruar një finale të lumtur të këtij shtegtimi trojan, kur në atë qytet krejt të ngjashëm me Trojën, që është Butroti, Enea u prit mbretërisht nga Heleni dhe Andromaka.

Kjo nuk është historia e vetme trojane në trojet ilire-epirote. Bylinët, në trevën e sotme të Mallakastrës, krenoheshin se zbrisnin gjithashtu nga Pirro Neoptolemi dhe në monedhat e tyre prej bronzi e paraqisnin kokën e tij me përkrenare (fig.2). Në bregun tjetër të Aosit (Vjosës), amantët ilirë pretendonin se ishin pasardhës të luftëtarëve abantë, nga ishulli i Eubesë, që kishin zbritur aty pas kthimit nga Troja. Vetë molosët do ta theksonin këtë traditë, duke përsëritur emrat legjendarë në dinastinë e tyre me vetë mbretin Pirro, motrën e tij, Deidamenë, babanë, Eakidin, djalin e xhaxhait, Neoptolemin, etj.

Eakidët

Në kohët historike si mbret i parë i eakidëve njihet Tharypsi, që sundoi rreth viteve 430–390 p.Kr. Sipas Plutarkut ai “...ishte i pari që u dallua, sepse zbukuroi qytetet sipas zakoneve greke, u dhadituri dhe ligje të mira...”. Justini sqaron se Tharypsi kishte studiuar në Athinë dhe “...që i pari që rregulloi ligjet, kuvendin e magistratët

Fig. 2. Monedhë e Bylisit me kokën e Neoptolemit.

e përvitshëm dhe formën e qeverisjes”. Në oborrin e tij mbretëror në Pasaron, u ftua Euripidi për të shfaqur dramën “Andromaka”, ku tregohet për ndjekja e saj nga gruaja e Pirro Neoptolemit, derisa u martua me Helenin.

Biri i Tharypsit, Alketasi, kishte vazhduar përpjekjet për ta bërë mbretërinë molose një faktor të rëndësishëm politik. I dëbuar për disa vjet nga froni ai u kthye përsëri në vitin 385 p.Kr. në aleancë me Dionisin e Sirakuzës dhe mbretin Bardhyl të Ilirisë. Në vitin 375 p.Kr. Alketasi u bë anëtar i Lidhjes së Dytë Detare të Athinës. Djali i tij, Neoptolemi, zgjeroi kufijtë e mbretërisë, duke përfshirë edhe një pjesë të Thesprotisë. Rreth vitit 360 p.Kr. atë e

pasoi në fron Arrybasi, i cili nxitoi të lidhej me mbretërinë e fuqishme maqedone. Kjo aleancë u përforcua në vitin 357 p.Kr. me martesën e mbesës së tij Olympisë, me Filipin II të Maqedonisë, nga e cila lindi Aleksandri i Madh. Kjo nuk e pengoi Filipin që në 343 p.Kr. të sulmonte mbretërinë molose, të rrëzonte Arybasin dhe të vendoste si mbret vëllanë e Olympisë, Aleksandër Molosin. Nën sundimin e tij u përfshinë edhe kaonët dhe mbretëria u quajt "Aleanca Epirote". Është e njohur aventura ushtarake e Aleksandër Molosit në Italinë e Jugut, ku ai u vra në betejën e Pandosias në vitin 330 p.Kr. Sa mori vesh vdekjen e të vëllait Olimpia e la Maqedoninë dhe zuri fronin molos në Pasaron. Ajo thirri pranë saj djalin më të vogël të Arrybasit, Eakidin, dhe i forcoi lidhjet midis molosëve, kaonëve dhe thesprotëve. Pas vdekjes së Aleksandrit të Madh më 323 p.Kr., Olimpia ndërhyri në grindjet për fronin maqedon dhe krijoi Simahinë Epirote, si aleancë ushtarake kundër Maqedonisë. Në Dodonë u strehua gruaja e Aleksandrit të Madh, Roksana, së bashku me djalin, Aleksandrin e Ri, që e kishin fejuar me vajzën e Eakidit, Deidamenë. Eakidi u vu në krye të ushtrisë epirote, e cila u fut në Maqedoni dhe rivendosi në fronin maqedon Aleksandrin. Atij iu desh të ndërhynte përsëri në mbrojtje të Olympisë dhe Aleksandrit, që u rrethuan në kryeqytetin e Maqedonisë, në Pidna, nga pretendenti për fronin, gjenerali maqedonas

Kasandër. Ndërhyrjet e kushtueshme në grindjet për fronin maqedonas shkaktuan pakënaqësi ndaj Eakidit në Epir. Një kryengritje në vitin 317 p.Kr., e mbështetur edhe nga mbreti maqedonas Kasandër, e rrëzoi atë nga froni, në favor të nipit të tij, Neoptolemi II. Djali i Eakidit, Pirro, ishte vetëm dy vjeç, kur u shpëtua në çastin e fundit nga dy fisnikë molosë. Plutarku tregon se në fillim ata u drejtuan për në qytetin Megara të Maqedonisë, të ndjekur nga kalorësit e mbretit Kasandër. "...Dielli posa kishte perënduar dhe ata menduan se kishin shpëtuar, kur u gjendën përpara lumit të qytetit, i cili dukej shumë i rrëmbyer. Kur provuan të hidheshin në anën tjetër, u duk se ishte e pamundur, sepse shiu i madh që kishte rënë ato ditë e kishte bërë lumin të thellë, të egërsuar dhe të turbullt. Meqë vetë errësira e bënte kapërcimin më të rrezikshëm, vendosën që të mos e kalojnë, pa pasur një ndihmë tjetër, meqë kishin foshnjën dhe gratë. Për fat të mirë atë çast panë disa njerëz përtej lumit, nga të cilët kërkuan ndihmë dhe i treguan Pirron që qante me të fortë. Por njerëzit përtej nuk kuptonin asnjë fjalë prej zhurmës së lumit, derisa njëri nga këta mendoj një mënyrë tjetër më të mirë. Ai hoqi lëvoren e një shelgu, shkroi në të kërkesën për ndihmë dhe rrezikun e foshnjës, që po e ngrinin lart ta shikonin. Pastaj mbështolli lëvoren e shelgut në një gur dhe e hodhi përtej lumit. Njerëzit përtej kuptuan se çfarë

po ndodhte me foshnjën; pa humbur kohë prenë drurë me të shpejtë, i lidhën bashkë dhe u hodhën në anën tjetër të lumit. Si për çudi, njeriu i parë që arriti dhe mori Pirron në duar, quhej Akil. Pastaj të gjithë kaluan lumin. Pasi shpëtuan prej ndjekësve dhe prej lumit, të arratisurit arritën në Iliri, te mbreti Glaukias. E gjetën atë në shtëpi, bashkë me të shoqen dhe e vendosën fëmijën përdhe në mes tyre. Mbreti, atëherë, ra në mendime, sepse kishte frikë nga Kasandri, që ishte armik i Eakidit dhe për një kohë të gjatë po mendohej në heshtje. Ndërkohë Pirro vetvetiu u afrua këmbadoras deri te mbreti dhe si kapi me dorë rrobën dhe u ngrit më këmbë, duke u mbajtur në gjunjët e tij, e bëri të qeshë njëherë, por pastaj i shkaktoi dhembje, duke qëndruar si një lutës që derdh lot. Disa thonë se ai nuk ra ndër këmbët e Glaukias, por duke zënë me dorë altarin e perëndive, qëndroi pranë tij dhe e pushtoi dhe kjo iu duk Glaukias diçka hyjnore. Prandaj menjëherë ia dorëzoi Pirron së shoqes, me urdhër që ta rriste bashkë me bijtë e tjerë...”.

Justini shkruan se Beroja, bashkëshortja e mbretit Glaukia, ishte nga familja e Eakidëve. Kasandri i kërkoi Glaukias ta dorëzonte Pirron në këmbim të 200 talenteve, një peshë e përgjithshme argjendi prej rreth 520 kg, por ai refuzoi edhe nën kërcënimin e luftës.

Pirro – hapat e parë

Më 307 p.Kr., kur Pirro ishte dymbëdhjetë vjeç, Glaukias i ktheu atë në fronin e Epirit në krye të një ushtrie ilire. Do të qëndronte në fron vetëm pesë vjet, sepse kur kishte shkuar në Iliri, në dasmën e djalit të Glaukias, Perseut, mbreti i Maqedonisë, Kasandri, u dynd me ushtrinë e tij në Epir. Në fronin molos u vendos si mbret kukull Neoptolemi, njëri nga kushërinjtë e Pirros.

Pirro u arratis përsëri dhe hyri në shërbim të Demetër Poliorketit, njërit nga strategët më të njohur të kohës, i cili ishte bashkëshort i Deidamesë, motrës së Pirros. Më 301 p.Kr. ai u dallua në betejën e Ipsos, ku ushtria e Demetrit u thye nga një koalicion i pasardhësve të Aleksandrit. Pirro u dërgua si peng në oborrin e mbretit Ptoleme I të Egjiptit, ku u trajtua me bujari. Qëndrimi gjashtëvjeçar në Egjipt i dha një drejtim të ri jetës së Pirros. Sipas dëshmisë së Plutarkut, “...këtu i dha Ptolemeut prova të mëdha të forcës dhe guximit të tij në gjueti dhe në ushtrimet gjimnastikore. Si e pa që Berenika kishte fuqi të madhe dhe nga virtuti e urtësia ia kalonte grave të tjera të Ptolemeut, iu tregua asaj shumë i respektueshëm. Meqenëse ishte i shkathët për të bërë për vete më të fortët, ashtu sikurse urrente frikacakët dhe, mbi të gjitha, ishte i sjellshëm dhe i urtë në jetë, u zgjodh midis princave të tjerë të rinj, për t’u martuar me